

Archeologisch onderzoek in het Egmontkasteel te Zottegem

Ruben Pede

Inleiding

Het Egmontkasteel onderging van 2022 tot 2024 een grondige restauratie. Het grootste deel gebeurde bovengronds. Echter, ook in de kelders van de oostelijke kasteelvleugel waren renovaties voorzien die de kelders opnieuw bruikbaar en toegankelijk moesten maken. Vooral de uitgraving voor een nieuwe vloeropbouw zorgde voor een impact op het archeologisch archief.

De oostelijke vleugel en de kelders eronder maken bouwhistorisch deel uit van de oprichting van het kasteel op het einde van de 15^{de} eeuw. Eerder historisch en archeologisch onderzoek toonde bovendien aan dat er op deze locatie ook oudere, middeleeuwse fases bewaard zijn. Zo is in het zuidelijke deel van de kelders een deel van een middeleeuwse woontoren of een zogenaamde donjon aanwezig, wellicht een restant van een burcht die het kasteel voorafgaat.

In opdracht van Stad Zottegem voerde SOLVA Dienst Archeologie daarom een opgraving uit in de kelders. Onderstaande bijdrage is een voorlopig verslag van de resultaten van dit onderzoek.

Stand van zaken omtrent het Egmontkasteel

Een uitgebreid overzicht van het historisch en archeologisch onderzoek met betrekking tot het domein van het Egmontkasteel is te vinden in verschillende publicaties van Dirk Van Eenhooge, Hedwig Van den Bossche en Danny Lamarcq.¹ We beperken ons hier tot een summier overzicht van de (bouw)historiek van de site en richten ons meer specifiek op de delen van de site waar de werken plaatsgrepen, met name de kelders van de oostelijke kasteelvleugel.

De vroegste vermelding van de Heer van Zottegem, *Rothardus de Sotengem*, dateert van 1083.² Er wordt aangenomen dat in deze periode reeds een versterking op de site aanwezig was. De aanwezigheid van een burcht, die het huidige Egmontkasteel voorafgaat, duikt echter voor het eerst op in de bronnen in het tweede kwart van de 13^{de} eeuw. Hoe de site eruit zag in deze vroegste periodes is niet duidelijk.

¹ We verwijzen naar enkele publicaties die een overzichtelijke synthese bieden van het reeds uitgevoerde historisch en archeologisch onderzoek: Lamarcq 2017, Van den Bossche 1990 en Van Eenhooge 2013.

² Van den Bossche 1990, 13.

Eerder archeologisch onderzoek onder de donjon toonde de aanwezigheid van een laag met brandsporen, mogelijk afkomstig van een afgebrand houten gebouw (toren/donjon?).³ Deze laag werd vergraven bij de aanleg van de stenen donjon en is dus mogelijk in verband te brengen met een 11^{de}-eeuwse (of oudere?) site.

De chronologisch daaropvolgende fase, die in de 12^{de} eeuw wordt geplaatst, is iets duidelijker. In het zuidelijke deel van de kelders onder het Egmontkasteel bevindt zich een rechthoekige, overwelfde ruimte, bestaande uit massieve muren van blokken natuursteen. Deze ruimte wordt geïnterpreteerd als de kelder van een woontoren of donjon.⁴ Langs de noordelijke zijde situeert zich de aanzet van een traptoren naar een hoger gelegen verdieping. Er zijn aanwijzingen dat een gracht deze stenen donjon omringde.

Een gebouw dat in dezelfde fase als de donjon wordt geplaatst, bevindt zich in de noordwestelijke hoek van het domein. Het gaat om een romaanse zaalkerk, met een bijhorend koor aan de oostelijke zijde. Dit gebouw functioneerde vermoedelijk als een burchtkapel en is net als de donjon opgetrokken in natuursteen. Een radiokoolstofdatering op kalkmortel plaatst dit gebouw in de 12^{de} eeuw. Dat dit gebouw ruime tijd bleef bestaan, tonen verbouwingen tot in de 15^{de} eeuw aan. Net ten noorden van de kerk kwamen 12 begravingen van kinderen aan het licht. Ook vlakbij het 15^{de}-eeuwse poortgebouw van het kasteel bevond zich een graf. Het is dus waarschijnlijk dat een ruime zone rondom de kerk in gebruik was als begraafplaats. De aanwezigheid hiervan doet vermoeden dat de in oorsprong burchtkapel reeds in de late 12^{de} eeuw dienst deed als parochiekerk van Zottegem. Door toedoen van de Heren van Zottegem verplaatst men ten laatste op het einde van de 13^{de} eeuw de toenmalige dorpskern van Zottegem ('Ten Dorpe', ten noordoosten van de burcht) naar de huidige Markt. De oprichting van de Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaartkerk wordt ook in deze periode geplaatst die vanaf dan functioneerde als parochiekerk van Zottegem. Het kerkgebouw van de burcht hernam vermoedelijk een rol als burchtkapel.

In het noordoostelijk deel van het domein bevindt zich een derde gebouw van de burchtsite. Hiervan werd enkel een stenen pijler en enkele bijhorende vloerniveaus teruggevonden. Mogelijk gaat het om een zaalgebouw. De vondsten die hiermee in verband staan, dateren uit de 13^{de} en 14^{de} eeuw. Het is niet duidelijk of het gebouw uit deze periode stamt of het een verbouwing is van een oudere constructie.

Hoewel er vermoedens zijn dat de donjon en ook het bijhorend 'neerhof' versterkt was, zijn er over een eventuele burchtmuur en -gracht momenteel weinig tot geen gegevens. De hypothese is dat deze versterkingen minstens deels vergraven zijn bij de aanleg van het kasteel. Op basis van de ligging van de donjon en de burchtkapel ten opzichte van het latere kasteel is af te leiden

³ Van Eenhooge 2013, 262.

⁴ Van Eenhooge 2013, 263-265.

dat de burcht een minstens even groot areaal besloeg als het kasteeldomein, waarschijnlijk zelfs groter.

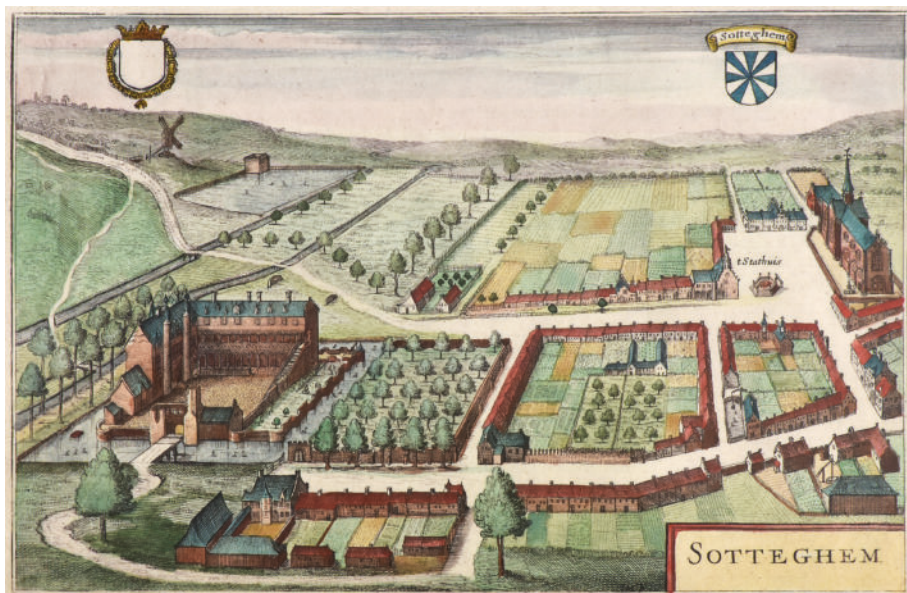
In het midden van de 15^{de} eeuw wordt de burcht van Zottegem geplunderd en verwoest. De archeologische gegevens tonen aan dat vermoedelijk de volledige burcht gesloopt werd. Op het einde van de 15^{de} eeuw volgt in verschillende bouwperiodes de aanleg van het kasteel, wellicht op initiatief van Jan van Luxemburg. Dit bestaat uit een noordelijke vleugel (grotendeels gesloopt in de 18^{de} eeuw), een oostelijke vleugel en een westelijke toegangspoort. Het geheel was omgeven door een terras, een walmuur voorzien van torens en een gracht.



Het Egmontkasteel op de Horenbaultkaart (1596). Ver. Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans, GE AA-817 (RES) - afbeelding 1

De iconografische bronnen geven een beeld van de evolutie van het Egmontkasteel. Zowel de Horenbaultkaart (1596) (afbeelding 1), de kaart van De Dijn (1626) als de kaart van Bolé de Chamlay (1678) tonen het kasteel vrij schetsmatig, maar weliswaar steeds een gelijkaardige weergave. De gravure van Sanderus geeft het beste zicht op het kasteel zoals het wellicht op het einde van de 15^{de} eeuw werd gebouwd (afbeelding 2).

Het domein omvat een noord- en oostvleugel, een poortgebouw met toegangsbrug, een walmuur met torens en een omgrachting. Opvallend is de monumentale trappenpartij die vanuit het binnenplein toegang gaf tot de oostvleugel die voorzien is van een gaanderij. Het westelijke deel van de noordvleugel is merkkelijk korter dan wat archeologisch is vastgesteld. Dit gedeelte liep oorspronkelijk door tot tegen de westelijke walmuur. Vermoedelijk legde een brand dit deel in de as in de 16^{de} eeuw. Sanderus geeft het poortgebouw in vervallen toestand weer.



Het Egmontkasteel en het stadscentrum van Zottegem volgens Sanderus, 1641-1644. Verz. Danny Lamacq - afbeelding 2

De 18^{de}- en 19^{de}-eeuwse kaarten tonen hoe het verval van het kasteel intreedt, verschillende gebouvvolumes verdwijnen en andere deels verbouwd worden. Onder meer de noordelijke vleugel, de laat-gotische gaanderij en de trappenpartij ter hoogte van de oostelijke vleugel worden gesloopt. Ook de walmuren worden deels afgebroken. Naderhand verlandt de walgracht, deze wordt finaal in 1927 gedempt. Momenteel zijn de oostelijke kasteelvleugel, de westelijke toegangsbrug en delen van de westelijke en noordelijke walmuur bewaard. Ter hoogte van het archeologisch park in de noordelijke en westelijke zone van het kasteeldomein zijn enkele structuren gevisualiseerd, onder meer de burchtkapel, delen van de noordelijke kasteelvleugel, het toegangsgebouw en de kasteelgracht.

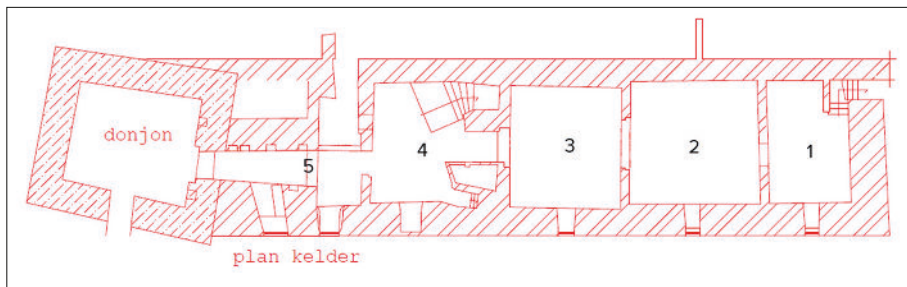
De voorlopige werkhypothese betreffende de fasering en de bouwgeschiedenis van de burcht en het kasteel:

- **Fase 1** (11^{de} eeuw? = eerste vermelding van de Heren van Zottegem): bestaande uit een versterking in aarde en hout, mogelijk een houten donjon (motte)?
- **Fase 2** (12^{de} eeuw) waarin de bestaande versterking mogelijk na een verwoesting 'versteend' wordt, bestaande uit onder meer een donjon en een burchtkapel, beide opgetrokken in natuursteen. De donjon en het 'neerhof' met de burchtkapel zijn mogelijk omheind door een gracht/wal.
- **Fase 3** (eind 12^{de}-begin 13^{de} eeuw) met de verdere uitbouw van de bestaande burchtsite, mogelijk de bouw van een stenen zaalgebouw.
- **Fase 4** (13^{de} eeuw-15^{de} eeuw) met verdere uit-/verbouwing van de burcht.

- **Fase 5** (midden 15^{de} eeuw tot begin 16^{de} eeuw): de burcht wordt verwoest en gesloopt. Het kasteel wordt gebouwd, bestaande uit een noordelijke en oostelijke vleugel en een westelijke toegangsbrug. Het geheel is omringd door een walmuur voorzien van torens en een gracht.

Archeologisch onderzoek in de kasteelkelders in 2023

De kelder onder de oostelijke kasteelvleugel is verdeeld in een aantal compartimenten die met elkaar verbonden zijn (afbeelding 3).



Plattegrond van de kelder onder de oostelijke kasteelvleugel (het noorden bevindt zich rechts) - afbeelding 3

Kelder 1 tot en met 4 zijn rechthoekige ruimtes met een tongewelf. Ze zijn grotendeels in baksteen opgetrokken. Kelder 1 en 4 hebben een trap naar de gelijkvloerse verdieping. Kelder 5 bestaat enerzijds uit een kleine rechthoekige ruimte waar voorheen het sanitair zich bevond en anderzijds uit een gang die omhoog leidt naar de kelder van de donjon. In de donjon zelf gebeurden geen werken en dus ook geen archeologisch onderzoek. Ter hoogte van de voormalige sanitaire ruimte in kelder 5 is een ‘bronniveau’ aanwezig.

Over de quasi volledige oppervlakte van kelders 1 tot en met 5 werd ongeveer tot een diepte van 60-70 cm archeologisch onderzocht, de dikte die nodig was voor de nieuwe vloeropbouw. De dieper liggende sporen zijn niet verstoord door de werken en zijn niet opgegraven. Deze blijven dus *in situ* bewaard in de bodem.

Vóór het kasteel...

Bij het onderzoek zijn verschillende sporen aangesneden die ouder zijn dan de bouw van het kasteel. Deze sporen blijven *in situ* onder de kelders bewaard, ze zijn dus slechts summier onderzocht. Ondanks de beperkte gegevens leverden deze sporen niettemin heel wat informatie over wat zich op de site afspeelde voor de oprichting van het Egmontkasteel. Met de huidige stand van zaken zijn deze sporen nog niet in strikte chronologische fases onder te

verdelen. Enkele radiokoolstofdateringen en andere natuurwetenschappelijke onderzoeken zijn in het vooruitzicht gesteld. We bespreken ze hieronder van oud naar jong met hun voorlopige dateringen:

- grachtensysteem onder de donjon en in kelder 5 (12^{de}-begin 14^{de} eeuw)
- twee grachten(?)systemen in kelder 2, 3 en 4 (midden 12^{de}-begin 14^{de} eeuw)
- muren en uitbraaksporen in kelder 3 en 4 (14^{de}-15^{de} eeuw)



Doorsnede van de opgevulde grachten die doorlopen onder de donjon - afbeelding 4



Doorsnede van de grachten die doorlopen onder de donjon. De natuurstenen fundering van de donjon (linksboven) is gebouwd op de opgevulde grachten. De bakstenen muren (rechtsboven) van de kasteelkelders zijn later tegen de donjon aangebouwd - afbeelding 5

Grachten onder de donjon

De oudste sporen situeren zich in kelder 5, meer specifiek ter hoogte van de donjon en de gang van hieruit naar de kasteelkelders. Vrijwel meteen onder de bestaande tegelvloer kwamen een aantal lagen aan het licht die vermoedelijk als grachten te interpreteren zijn. Ze hebben een zuidoost-noordwest oriëntatie om vervolgens af te buigen in een min of meer rechte hoek richting het noordoosten.

Ter hoogte van de donjon is een kleine doorsnede gemaakt die aantoont dat er minstens drie (mogelijk vier) fases aanwezig zijn (afbeelding 4, 5, 6).

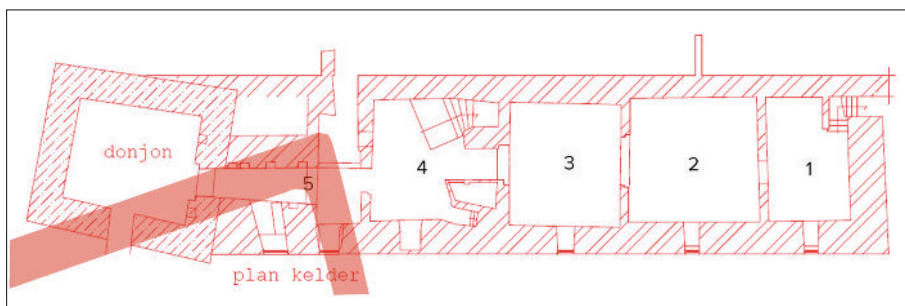


De grachten in de gang van kelder 5 maken een hoek richting het noordoosten - afbeelding 6

Het gaat telkens om sporen die onder een scherpe hoek uitgegraven zijn en opgevuld zijn met (bruin)grijze leem. Enkele opvullingslagen bevatten een opvallende hoeveelheid verbrande leem. De oudste fase is uitgegraven in de natuurlijke leembodem. Aan de hand van een grondboring is vastgesteld dat de bodem van het spoor zich op bijna 2 m onder het vloerniveau van de donjon bevindt. Een van de jongste fases heeft een heel specifieke opvulling die sterk vermengd is met brokken verbrande leem. Deze context bevat een randfragment van een kogelpot met een blokvormige rand (12^{de}-13^{de} eeuw). De andere fases bevatten slechts enkele kleine scherfjes in grijs aardewerk (handgevormd en gedraaid) (algemeen 10^{de}-13^{de} eeuw) en een scherfje in rood hoogversierd aardewerk (13^{de}-begin 14^{de} eeuw).

De scherpe insnijding en de opvulling van deze sporen, in combinatie met de lineaire aflijning in het grondvlak doet besluiten dat deze sporen waarschijnlijk grachten zijn, waarbij telkens vermoedelijk een min of meer zelfde tracé werd uitgegraven. Op basis van de huidige gegevens is het voor de oudste gracht niet uitgesloten dat deze oorspronkelijk een diepte van 2 à 3 m en een breedte van meerdere meters had. Het aardewerk uit deze grachten lijkt vooral op een datering in de 12^{de}-13^{de} eeuw te wijzen, de oudste fase is voorlopig ongedateerd. Verdere radiokoolstofdateringen zullen dit mogelijk verfijnen of bijstellen.

Deze grachten lopen door onder de donjon en zijn dus stratigrafisch ouder. De noordelijke muur van de donjon en de bijhorende traptoren zijn opgetrokken boven op de opgevulde grachten (afbeelding 5). Waarschijnlijk is de gracht met verbrande leem zelfs in verband te brengen met het vroegere onderzoek van Dirk Van Eenhooge in de donjon.⁵ Een kleine sleuf in de donjon toonde aan dat ‘de funderingen van deze kelder rusten op een door een zware brand aangetaste leemlaag... Deze brandsporen waren echter onregelmatig en gelaagd, en bovendien vermengd met niet-verbrande leem...’. Deze laag is toen geïnterpreteerd als een nivelleringslaag bij de aanleg van de donjon. Wellicht kunnen we deze interpretatie dus bijstellen naar de opvulling van een gracht.



Een schematische weergave van de ligging van de grachten en de hoek die ze maken in kelder 5 - afbeelding 7

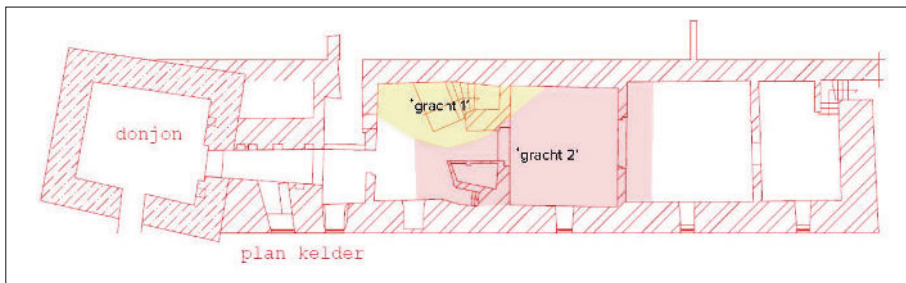
⁵ Van Eenhooge 2013, 262.

Aan de 'binnenzijde' van dit grachtensysteem zijn enkele kleine kuilen aanwezig, uitgegraven in de natuurlijke bodem. Een doorsnede van één van deze sporen toont aan dat het hier wellicht om paalsporen gaat.

Ondanks deze beperkte gegevens lijkt het dat de westelijke hoek van een (rechthoekige?) omgrachte nederzetting is aangesneden (afbeelding 7). Deze site strekt zich verder uit in zuidoostelijke richting buiten de gekende burcht- en kasteelgebouwen. De aangetroffen sporen dateren we voorlopig in de 12^{de}-13^{de} eeuw, ze wijzen erop dat het waarschijnlijk om een site gaat die is opgebouwd uit hout en aarde. Het is niet duidelijk of de site een militair karakter heeft, maar dit is anderzijds ook niet uit te sluiten.

Nog meer grachten?

In kelder 2, 3 en 4 werden enkele grote uitgravingen aangesneden. Omwille van hun afmetingen zijn ze moeilijk te vatten. Verspreid over deze drie kelders bevindt zich een spoor dat we als een aaneengesloten structuur ('gracht 2') interpreteren (afbeelding 8).



Een schematische weergave van gracht 1 en 2 - afbeelding 8



De zuidelijke grens (witte stippellijn) van gracht 2 die is uitgegraven in de gele natuurlijke bodem en is opgevuld met grijze leem - afbeelding 9

In kelder 4 werd in de zuidwestelijke hoek de natuurlijke bodem aangesneden. Op deze locatie is de zuidelijke grens te zien van een groot spoor dat zich verder in noordelijke richting uitstrekt (afbeelding 9).

Aan de hand van enkele kleine doorsnedes kon de noordelijke grens van het spoor geregistreerd worden in kelder 2 (afbeelding 10). De noordelijke en zuidelijke grens liggen parallel aan elkaar waardoor het spoor een west-oost oriëntatie lijkt te hebben met een breedte van ca. 10,5 m. De maximale diepte bedraagt ca. 1,4 m.



De noordelijke grens (witte stippellijn) van gracht 2 die is uitgegraven in de gele natuurlijke bodem en is opgevuld met blauwgrijze leem - afbeelding 10

Via enkele grondboringen kregen we een zicht op het profiel, de vulling en de diepte van de structuur. Aan de zuidzijde is de uitgraving vrij steil, aan de noordzijde is het eerder geleidelijk, mogelijk getrapt. Langs weerszijden gaan de wanden over in een wellicht vrij vlakke tot licht komvormige bodem. De vulling van de structuur lijkt weinig complex en bestaat in hoofdzaak uit twee pakketten. Onderaan bevindt zich blauwig grijze tot donkergrijze, gereduceerde, humeuze leem. De bovenste vulling bestaat voornamelijk uit plaatselijk gereduceerde, soms vrij heterogene grijzig gele over bruinig grijze leem. Deze gegevens wijzen erop dat dit wellicht een en hetzelfde groot spoor is.

De vondsten zijn beperkt. Het gaat om drie scherfjes in grijs, gedraaid aardewerk waarvan een schouderfragment van een kogel- of tuitpot en een fragment in vroegrood aardewerk. Dit laat een datering met enig voorbehoud toe van het midden van de 12^{de} tot het begin van de 14^{de} eeuw.

Een tweede grote uitgraving 'gracht 1' lijkt jonger dan 'gracht 2'. Langs de westelijke zijde van kelder 3 en 4 bevinden zich enkele soms puinige, humeuze, houtskoolrijke lagen. In kelder 4 hebben deze lagen een zuidwest-noordoost oriëntatie en maken ze vervolgens een hoek/bocht naar het noordwesten in kelder 3 (afbeelding 11). De lagen bestaan voornamelijk uit gereduceerde, blauwig donkergrijze leem en heterogeen grijzig bruine leem met sporadisch brokjes baksteen- (of tegula?) en kalkmortel. Ze zijn afgewisseld met soms donkerblauwe, kleiige laagjes en houtskoolrijke lenzen

tot zelfs mogelijk een pakket verspitte natuurlijke bodem. Een van de lagen valt op door de aanwezigheid van veel brokjes Doornikse kalksteen. Het uitzicht van deze lagen doet denken aan de opvulling van een groot, uitgestrekt spoor, waarschijnlijk met meerdere heruitgravingen, mogelijk dus opnieuw een gracht (gracht 1).



Zicht op de opvulling van gracht 1 die een hoek of bocht (gele stippellijn) vormt in kelder 4. Bovenop de opgevulde gracht is een uitbraakspoor (rode stippellijn) aanwezig dat een hoek maakt richting de muren en uitbraaksporen in kelder 3 - afbeelding 11

De vondsten bevatten een scherfje in hoogversierd aardewerk en twee scherven in grijs, gedraaid aardewerk. Deze weinige vondsten laten slechts een datering toe onder voorbehoud van de 13^{de} tot het begin van de 14^{de} eeuw.

De verhouding tussen beide 'grachten' (gracht 1 en 2) is niet duidelijk. Op basis van de weinige scherven is er geen chronologisch onderscheid te maken tussen beide. Beide grachten bevinden zich vlakbij het 'bronniveau' in kelder 5. De soms sterke bodemreductie van de opvulling van deze grachten wijst inderdaad op de natte omstandigheden. Waarschijnlijk gaat het dus om met water gevulde grachten die misschien gevoed werden via het 'bronniveau'. Het is bovendien niet uit te sluiten dat de grachtensystemen een link hebben met de donjon die zich een tiental meter ten zuiden van beide grachten bevindt. Het verder uitwerken van een fijnere datering op basis van radiokoolstofdateringen kan hier meer duidelijkheid brengen.

Muren en uitbraaksporen

In kelder 3 en 4 zijn enkele uitbraaksporen en funderingen aangetroffen.

In kelder 3 is een fundering aanwezig met een westzuidwest-oostnoordoost oriëntatie (afbeelding 12). Deze is gebouwd in voornamelijk kalkzandsteen, een aantal brokken baksteen en Doornikse kalksteen niet te na gesproken. Mogelijk gaat het om herbruikt bouw materiaal. De muur is 39 cm breed en versmalt naar het oosten tot 26 cm. De muur loopt westwaarts verder door onder de westelijke kasteelmuur. In oostelijke richting lijkt de muur te stoppen in het midden van de kelder. De diepte van de muur was niet vast te stellen.



De muren en uitbraaksporen (rode stippellijn) in kelder 3 - afbeelding 12

Net ten zuiden hiervan bevinden zich enkele uitbraaksporen die voornamelijk uit brokjes kalkzandsteen en baksteen bestaan. Het gaat om de laatste restanten van een muur die volledig is uitgebroken. Deze uitbraaksporen situeren zich min of meer haaks op de noordelijke muur. Haaks en aansluitend op dit uitbraakspoor is nog een muur aanwezig bestaande uit voornamelijk kalkzandsteen en sporadisch enkele brokken Doornikse kalksteen en baksteen. De breedte bedraagt ongeveer 45 cm. Deze muur is sterk gelijkend aan de noordelijke muur.

Ten zuiden hiervan in kelder 4 is nog een uitbraakspoor aanwezig (afbeelding 11). Het is slechts heel oppervlakkig bewaard als een dun laagje van baksteen- en kalkmortelgruis. Het zuidelijk deel heeft een westzuidwest-oostnoordoost oriëntatie en maakt een rechte hoek richting noordnoordwest en ligt daarmee min of meer in het verlengde van het uitbraakspoor in kelder 3. Opvallend is dat ter hoogte van dit uitbraakspoor een anomalie te zien is in het

metselwerk van de westelijke kelderwand van het kasteel. Het onderste deel van de kasteelwand bestaat volledig uit natuursteen. Echter, ter hoogte van het uitbraakspoor is duidelijk een deel bakstenen metselwerk aanwezig dat zich in het verlengde van het uitbraakspoor bevindt en er dus waarschijnlijk mee overeenkomt. Mogelijk gaat het dus om een muur die in baksteen was gebouwd en deels bewaard bleef in de fundering van het kasteel.

Door de gebrekkige onderlinge verbanden is het niet zeker dat de besproken muren in kelder 3 en 4 tot een en hetzelfde gebouw of fase behoren maar het is ook niet uit te sluiten. De sterk gelijkende oriëntatie en gebruikte bouwmaterialen lijken wel te wijzen in de richting van een en dezelfde bouwstructuur.

Er is momenteel enkel een relatieve datering mogelijk, deze muren (en uitbraaksporen) zijn wellicht gesloopt bij de constructie van de kelders en dus de bouw van het kasteel. Ze zijn echter gebouwd boven op de opgevulde grachten (zie hierboven) en dus zijn ze jonger. Hierdoor gaan we uit van een datering tussen de 13^{de} en (het einde van de) 15^{de} eeuw.

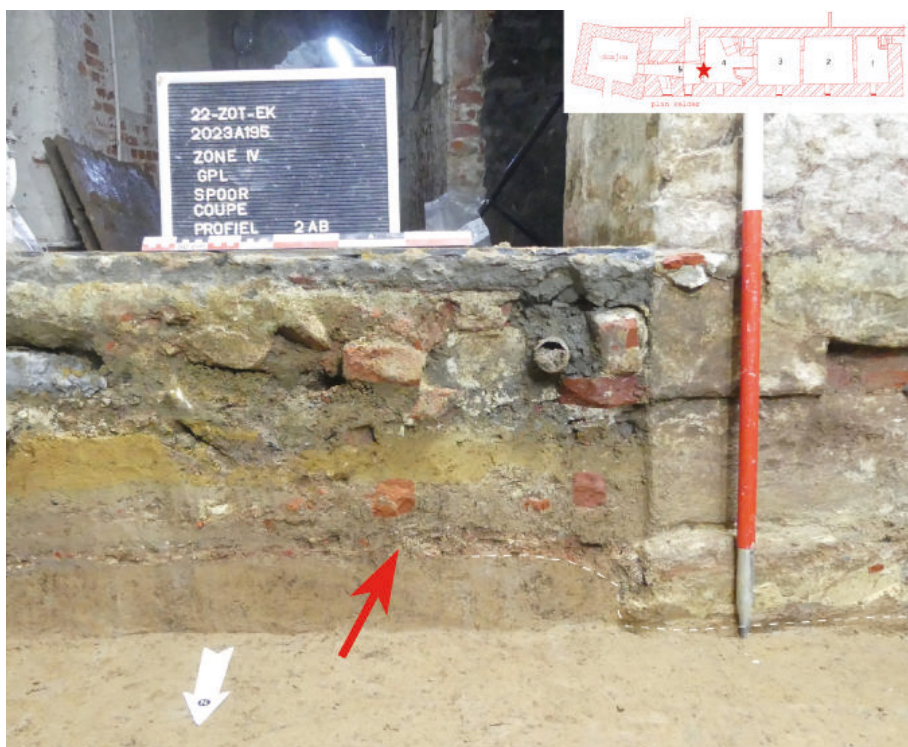
Het kasteel

Aanleg van de kelders

Over de quasi volledige oppervlakte van de kasteelkelders vormt eenzelfde laagje de scheiding tussen de fases die het kasteel voorafgaan en alle sporen die tot het kasteel behoren. Dit laagje vormt een cesuur voor alle lagen erboven en eronder. Het uitzicht van het laagje varieert soms sterk. Het gaat doorgaans om een lensje met soms heel fijn puin en bouwstof, dat bovendien opvallend compact is (afbeelding 13).

Het fijne puin bestaat voornamelijk uit gruis van kalkmortel en baksteen, vermengd met sporadisch enkele brokjes Doornikse kalksteen en kalkzandsteen. Plaatselijk is het laagje niet meer dan de grens tussen de onderliggende en bovenliggende laag. Op de locaties van de oudere muren en uitbraaksporen in kelder 3 en 4 is het echter een vrij dikke puinlaag van voornamelijk kalkmortel (afbeelding 14). Voornamelijk in kelder 1 en 2 zijn ook brokjes Doornikse kalksteen aanwezig.

Over de volledige kelderoppervlakte van kelder 1 tot en met 4 ligt de laag vrij vlak. Ter hoogte van de funderingen van de kasteelkelders verdiept het laagje telkens naar de onderkant van de fundering. Het lijkt dus alsof men een 'bouwput' of een tijdelijk loopniveau heeft afgegraven, waarbij ter hoogte van de funderingen telkens nog een iets diepere sleuf is gemaakt om de muren op te metsen. Waar het niveau zich ergens bevond waarvan men heeft afgegraven, is onduidelijk. De site is volledig gemanipuleerd bij de bouw van het kasteel. De oorspronkelijke, natuurlijke helling richting de Bettelhovebeek is aangepast door uitgravingen in functie van de kasteelgracht en ophogingen



Het dunne, rode puinlaagje (rode pijl) in kelder 4 dat afbuigt naar de onderkant van de fundering van de kasteelkelder. Boven dit laagje zijn verschillende ophogingslagen en vloeren aanwezig - afbeelding 13



Ter hoogte van de oudere muren en uitbraaksporen in kelder 3 gaat het om een dikkere puinlaag (rode pijl). Onder deze puinlaag is de opvulling te zien van gracht 1 en gracht 2 die bij de aanleg van het kasteel deels vergraven werden - afbeelding 14

in functie van het 'kasteleiland'. Enkele bodemkundige vaststellingen bij de sporen die aan het kasteel voorafgaan doen echter vermoeden dat er geen grote afgraving gebeurde. Mogelijk gaat het slechts om een paar tiental cm.

Dit laagje bevindt zich over de quasi volledige oppervlakte van kelder 1 tot en met 5. Opmerkelijk is dat in kelder 5 de ‘insnijding’ in het grondvlak van dit laagje is vast te stellen, meer bepaald in de smalle gang die leidt naar de donjon. Dit wijst er nogmaals op dat men bij de bouw van de kelders (en dus het kasteel) het kelderniveau van de donjon bewust heeft opgezocht en men dit wou incorporeren in de kelders van het kasteel.

De vondsten uit dit laagje bestaan uit enkele grapes in rood, gedraaid aardewerk en enkele scherven in grijs, gedraaid aardewerk waaronder een worstoor. Algemeen is de datering in de 15^{de}-16^{de} eeuw te plaatsen, mogelijk specifiek 1450-1550. Dit sluit dus aan bij de bouw van het kasteel dat historisch op het einde van de 15^{de} eeuw gedateerd wordt.

Opvallend is dat dit laagje veel meer puin bevat ter hoogte van de oudere muren en uitbraaksporen (zie hoger). Dit veronderstelt dat men de bestaande gebouwen (behalve de kelder van de donjon) heeft afgebroken op het moment dat men begon met de constructie van de kasteelkelders.

Kelders, vloeren, trappen en muren...

Na het uitgraven van de ‘bouwput’ en het metsen van de keldermuren, hoogde men het niveau in de kelder op en legde men vloeren aan (afbeelding 15, 16 en 17). In verschillende delen van de kelders waren tot vijf chronologisch



Een goed bewaard vloerniveau van plavuizen (vierkante tegels) in kelder 1 en een bijhorende oudere fase van de toegangstrap - afbeelding 15



Een vloer van rechthoekige tegels in kelder 2 - afbeelding 16



Een deels uitgebroken vloerniveau in kelder 4 met een bijhorende afvoergoot langs de keldermuur om het water van het nabije 'bronniveau' op te vangen. Centraal in de kelder bevindt zich nog een afvoergoot die bij een jonger vloerniveau hoort. Ook dit voerde het water af ter hoogte van het bronniveau vlakbij kelder 5 - afbeelding 17

op elkaar volgende vloerniveaus aanwezig. Sommige vloeren waren quasi volledig bewaard, andere waren enkel te herkennen als uitbraaksporen. Het gaat om bakstenvloeren en tegelvloeren (rechthoekige/vierkante gebakken tegels en tegels in natuursteen). Er is in elk deel van de kelder steevast een complexe stratigrafie van ophogingslagen, opmaaklagen en een kalkmortellaagje met daarop het vloerniveau aanwezig. Telkens een bepaalde vloer versleten was of in onbruik geraakte, hoogde men het niveau op en werd een nieuwe vloer aangelegd. Tussen de verschillende vloerniveaus kwamen tal van vondsten aan het licht die voor een goede datering zorgen. Het gros van de vondsten is in de 16^{de} tot 18^{de} eeuw te plaatsen. Opvallend is de aanwezigheid van verschillende drainagesystemen en afvoeren in de opeenvolgende vloerfasen. Het duidt er op dat men continu worstelde met het grondwater en dat de vochtproblematiek inherent aanwezig was in de kasteelkelders.

Verschillende archeologische sporen zijn te linken aan het bestaande muurwerk van de kelders, en bij uitbreiding het kasteel. Daarom werd ook een poging gedaan om de relatie van de aangetroffen sporen met de bouwgeschiedenis van het kasteel in zekere mate te documenteren.

De keldermuren zijn in baksteen (formaat 25-27x11,5-13x5,5-6,5cm) opgetrokken, enkel in kelder 4 en 5 is plaatselijk gebruik gemaakt van natuursteen in de fundering. Mogelijk gaat het om herbruikt bouw materiaal van gesloopte oudere gebouwen. Elk afzonderlijk keldercompartiment beschikt over een tongewelf en is met elkaar verbonden via een rondboog (afbeelding 18).



Zicht op kelder 3 met een bakstenen tongewelf en de doorgang naar kelder 2 in de vorm van een rondboog - afbeelding 18

Wat kelder 1 betreft, werd duidelijk dat deze oorspronkelijk niet verbonden was met de overige kelders. De huidige doorgang naar kelder 2 is later ingebracht. Kelder 1 was en is toegankelijk vanaf het gelijkvloers via een trap



Aansluiting van de kasteelkelders (baksteen) op de deels weggebroken traptoren (natuursteen) van de donjon - afbeelding 19



Zicht op de trap in kelder 5 die nagenoeg volledig uitgebroken is en verborgen zat in de sanitaire ruimte. De onderste trede is bewaard gebleven in de vorm van enkele grote blokken natuursteen - afbeelding 20



Zicht op de trap in kelder 5, na het verwijderen van een deel van de bepleistering is het omhoog lopende gewelf van het trapgat duidelijk te zien - afbeelding 21

in de noordwestelijke hoek. Momenteel komt deze trap uit in de zogenaamde conciërgewoning (ter hoogte van de oorspronkelijke noordvleugel). Het is duidelijk dat deze doorgang in zijn huidige toestand niet origineel is. Hoe deze trap in kelder 1 was vormgegeven in een eerste fase is momenteel niet zeker. Mogelijk was er een doorgang in de westelijke gevel.

De overige delen van de kelders (2, 3 en 4) stonden wel in verbinding met elkaar via rondbogen in de dwarsmuren van de kelder. In kelder 5 werd via een smalle oplopende gang een verbinding gemaakt met de kelderruimte in de donjon (afbeelding 19). In kelder 4 en 5 zijn drie trappen aanwezig die minstens deels elkaar chronologisch opvolgen. De trap in kelder 5 lijkt de originele trap te zijn (afbeelding 20-21), die vermoedelijk uitkwam ter hoogte van de laat-gotische gaanderij. Deze (dichtgemetste) rondboog is momenteel nog te zien in de gang op het gelijkvloers.

Wat de oostelijke trap in kelder 4 betreft, is het momenteel niet duidelijk of die deel uitmaakt van de originele constructie. Deze trap kwam op het gelijkvloers uit ter hoogte van de huidige toegang in de oostgevel. Deze toegang dateert uit (het midden van) de 18^{de} eeuw en vormt dus een *terminus ante quem* voor deze keldertrap. Waarschijnlijk werd op dat moment deze trap dichtgemaakt en vervangen door een nieuwe trap langs de westelijke zijde van kelder 4. Op deze plaats werd een nieuw trapgat uitgekapt in het tongewelf van de kelder; wellicht gebeurde dit in dezelfde fase als de bovenliggende bordestrap. Deze maakt deel uit van de traphal op het gelijkvloers en wordt eveneens in het midden van de 18^{de} eeuw gesitueerd.

Duits bronwater in Zottegem

Bij het ontmantelen van de westelijke keldertrap in kelder 4 kwam een fraaie, intacte fles in aardewerk aan het licht (afbeelding 22).



Een fraaie fles in steengoed onder de 18^{de}-eeuwse keldertrap in kelder 4 - afbeelding 22

Ze is gemaakt in steengoed, afkomstig uit de regio van Westerwald (Rijnland, Duitsland) en dateert uit de 18^{de} eeuw. Heel kenmerkend is de grijze zoutglazuur en de kobaltblauwe versiering. De fles draagt op de schouder een stempel van een Grieks kruis met daarrond de letters 'CVRTRIER' (afbeelding 23). Dit verwijst naar het *Kurfürstentum Trier*, een van de zeven oorspronkelijke keurvorstendommen in het Heilig Roomse Rijk.

Dit type van fles produceert men in de 18^{de} eeuw exclusief om bronwater te bottelen. De stempel op de fles refereert naar de bron waaruit het water afkomstig is en dient als een merk. Het bronmerk uit het Eg-



De stempel met het bronmerk op de schouder van de fles - afbeelding 23

montkasteel toont aan dat deze fles wellicht mineraalwater van de bron Niederselters bevatte. Deze bron ligt in de Eifel, een vulkanische regio die zich grotendeels in het huidige Duitsland en de Belgische Oostkantons uitstrekt. De Seltersbronnen zijn gedurende de 18^{de} eeuw in grote hoeveelheden geëxploiteerd en verhandeld over heel Europa. Bronwater uit de Eifelstreek was in de 18^{de} en 19^{de} eeuw bijzonder populair omwille van de geneeskrachtige kwaliteiten die men eraan toekende.

Conclusie en vooruitblik

De opgravingen in de kelders van het Egmontkasteel brachten heel wat nieuwe informatie aan. De sporen die chronologisch aan het kasteel voorafgaan, hebben een groot kennispotentieel. Ze vormen op verschillende punten een aanvulling op de bestaande kennis van de site, anderzijds roepen ze ook een aantal vragen op. Ze getuigen van een complexe fasering waarbij verschillende keren tussen de 12^{de} (of vroeger?) en de 15^{de} eeuw een grondige herinrichting van de site plaatsvond.

De gegevens wijzen op een nederzetting die aan de donjon voorafgaat en die zich uitstrekt ten zuidoosten van het kasteel. Had deze nederzetting een militair-defensieve functie? De vondsten tonen een voorlopige datering in de 12^{de}-13^{de} eeuw, mogelijk ook ouder. Deze nederzetting werd opgegeven voor de bouw van de donjon. Deze fasering is van belang voor de datering van donjon die chronologisch jonger is dan deze sporen. Het blijft in de huidige stand van zaken ook onduidelijk of er bijhorende structuren zijn bij deze woontoren. Hebben de grote uitgravingen in kelder 2, 3 en 4 te maken met een eventuele omgrachting rondom de donjon? Ze worden gedempt in de 13^{de} eeuw, ten laatste in het begin van de 14^{de} eeuw. Met het opvullen ervan verdwijnen deze 'grachten' en wordt op deze locatie 1 of meerdere gebouwen opgericht. Verschuift hiermee de omgrachting naar de locatie van de latere kasteelgracht? Maken deze gebouwen deel uit van een neerhof van de burcht-site?

De bouw van het kasteel is in het archeologisch archief als een duidelijke cesuur aanwezig. Er wordt een tijdelijk loopniveau aangelegd waarbij onder meer de oudere sporen deels worden vergraven en de bestaande gebouwen worden gesloopt. Vanaf dit niveau start men met de bouw van het kasteel, enkel de kelderruimte van de donjon blijft behouden en laat men via een gang aansluiten op de kelders. De archeologische gegevens tonen een complexe fasering van verbouwen in de kelders van de 16^{de} tot de 18^{de} eeuw, bovendien ook te linken aan de bouwgeschiedenis van het kasteel.

Deze bijdrage is een voorlopige stand van zaken. Er staan verschillende onderzoeken op stapel die de vooropgestelde fasering en onderzoeksvragen zullen verfijnen of bijstellen.

Bibliografie

LAMARCQ D. 2017.

Danny Lamacq, Het Kasteel van Egmont in Zottegem. Van burcht tot bibliotheek, in: *Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde. Handelingen*, XVIII, 2, 2017, p. 525-563.

VAN DEN BOSSCHE H. 1990.

Hedwig Van Den Bossche, De burcht en het Egmontkasteel van Zottegem, in: *Monumenten en Landschappen*, 9/3, 1990, p. 12-48.

VAN DURME L. 2001.

Luc Van Durme, Op toponymische speurtocht door het oude Zottegem, in: *Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde. Handelingen*, X, 2001, p. 13-26.

VAN EENHOOGHE D. 1990.

Dirk Van Eenhooghe, De middeleeuwse burcht van Zottegem: feiten... en meningen, in: *Monumenten en Landschappen*, 9/3, 1990, p. 49-60.

VAN EENHOOGHE D. 2013.

Dirk Van Eenhooghe, Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek aan het Egmontkasteel in Zottegem, in: *Zottegems Genootschap voor Geschiedenis en Oudheidkunde. Handelingen*, XVI, 2013, p. 261-282.